

О. П. Карбівничий,
здобувач, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

У статті розглядається існуючий курортно-ресурсний потенціал України, дається його економічна оцінка, а також пропозиції щодо вдосконалення туристичної галузі.

The article examines existing resort and resources potential of Ukraine and gives an economic assessment to such potential, as well as proposals on the travel industry improvement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Туристичний бізнес можна справедливо вважати бізнесом ХХІ століття, тому що він є одним з найбільш динамічним і прибутковим серед усіх галузей світового господарства. За даними статистики Всесвітньої організації туризму, на туризм припадає 10% валового світового продукту, 7% загального обсягу інвестицій, 5% усіх податкових надходжень. Туристична діяльність безпосередньо впливає на близько 40 галузей економіки і 10—15% працездатного населення будь-якої країни; це ціла галузь, яка об'єднує навколо себе багато супутніх галузей, таких як пасажирські перевезення (авіа, авто та морські), сфера побутових послуг (готелі, ресторани, пральні, розважальні заклади тощо), сувеніри та багато інших. Тому пошук передумов зростання туристичної індустрії є актуальною проблемою.

Особливо чітко постає актуальність цього питання для України, яка являє собою унікальний комплекс історичних, культурних та природних пам'яток і має значні рекреаційні можливості, що сформувались завдяки географічному положенню та історичному розвитку нашої держави. Відповідно повна економічна оцінка курортно-рекреаційного потенціалу нашої держави, а також реалізація заходів, направлених на його максимального ефективного використання, є однією з пріоритетних задач на сьогодні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Важливість дослідження розвитку сучасного туризму зумовило увагу до даної проблеми іноземних і вітчизняних дослідників. М.В. Біржаков, М.П. Мальська, В.В. Худю проаналізували історичний аспект розвитку туризму, статистичний матеріал, що характеризує його сучасний стан. Особлива увага приділяється дослідниками окремим перспективним напрямкам туризму: релігійному (О. Наковалова); круїзному, гастрономічному (Т. Тука); лікувальному (Р. Денісов, А. Санті); космічному, екстремальному (О. Жук) тощо.

Проте, незважаючи на велику кількість публікацій, вони здебільшого мають інформаційно-довідковий, навчально-методичний характер або популяризують окремі різновиди туризму. При цьому майже відсутні дослідження, що дають економічний аналіз курортно-ресурсного потенціалу України.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Здійснити економічну оцінку курортно-рекреаційного потенціалу України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ ВИСНОВКІВ

До економічних функцій туризму, в першу чергу, відносяться економічні вигоди, які він надає. Так, туризм

стимулює розвиток елементів інфраструктури — готелів, ресторанів, підприємств торгівлі тощо; зумовлює збільшення дохідної частини бюджету за рахунок податків, які можуть бути прямими (плата за візу, митний збір) або непрямими (збільшення заробітної плати робітників спричинює збільшення сум прибуткового податку, що сплачується ними в бюджет). Крім цього, туризм має широкі можливості для залучення іноземної валюти і різного роду інвестицій. Не менш важливою економічною функцією туризму є диверсифікація економіки, утворюючи галузі, які обслуговують індустрію туризму, забезпечує зростання доходів населення та підвищення рівня добробуту нації.

Також вплив туризму на економічний розвиток виявляється у підвищенні ділової активності та розширенні виробництва товарів і послуг у результаті збільшення платоспроможного попиту за рахунок іноземних та місцевих екскурсантів. З економічної точки зору привабливість туризму як галузі, що надає послуги, полягає у більш швидкій окупності вкладених коштів та отриманні доходу у вільно конвертованій валюті. У багатьох країнах туризм входить до першої трійки провідних галузей держави, розвивається швидкими темпами і відіграє важливе соціальне та економічне значення, оскільки він:

- збільшує місцеві доходи;
- створює нові робочі місця;
- розвиває всі галузі, пов'язані з виробництвом туристичних послуг;
- розвиває соціальну та виробничу інфраструктуру у туристичних центрах;
- активізує діяльність народних промислів і розвиток культури та сприяє їм;
- забезпечує зростання рівня життя місцевого населення;
- збільшує валютні надходження.

Але позитивний вплив туризму на економіку держави відбувається тільки в тому випадку, якщо він розвивається з усіх боків, тобто не перетворює економіку країни в економіку послуг. Іншими словами, економічна ефективність туризму передбачає його паралельний розвиток та взаємозв'язок з іншими галузями соціально-економічного комплексу.

Україна має вагомі об'єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу. Маючи вигідне геополітичне розташування, вона з давніх часів є перехрестям транспортних та людських потоків з Півночі на Південь та із Заходу на Схід. Держава володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, переважно рівнинним ландшафтом, багатством флори і фауни, розвинутою мережею транспортних сполучень, культурно-історичними пам'ятками, широкою індустрією подорожей та туризму.

Україна належить до країн з високою інтенсивністю використання природних ресурсів. На даний час в нашій державі створено 11 національних природних парків, 4 біосферні заповідники, 17 державних природних заповідників, численні заказники, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва. Найвідомішими є біосферний заповідник "Асканія-Нова" (Херсонська область), Шацький національний природний парк (Волинська об-

ласть), дендропарки: "Софіївка" (Черкаська область), "Олександрія" (Київська область), Тростянецький (Чернігівська область), Карпатський біосферний заповідник та ін. Лісові ресурси становлять 14 % території України.

Важливою особливістю туристичного потенціалу нашої країни також є те, що Україна поєднує в собі красу степової та лісової природних зон, а також гірські пейзажі. Окремі її регіони є дуже привабливими для туристів, зокрема для іноземних. Про це свідчить динаміка відвідань України іноземними туристами, кількість яких збільшилась за останні 7 років у 4 рази.

Щорік Україну відвідують понад 17 мільйонів туристів, насамперед з Росії та Східної Європи, а також Західної Європи та США. Структура в'їзного потоку за країною походження виглядає таким чином: країни СНД — 11,9 млн осіб (63% загального в'їзного потоку), країни ЄС — 6,3 млн осіб (33%), решта країн — 0,6 млн осіб (4%). Більша частина в'їзних туристів припадає на певні регіони, а саме: АР Крим (29%, з них 9% належать Севастополю), Київ (25%) та Одеська область (15%).

Проте, якщо порівняти рівень розвитку туризму України з такими державами, як Болгарія, Кіпр, Іспанія, Італія, Мексика, то, звичайно, він досить низький, адже в цих країнах надходження від туризму становлять 60—80% загальної суми національного доходу країн, порівняно з українськими 5%. Так, в економіці багатьох країн доходи від туризму мають велике значення. Надходження Іспанії від міжнародного туристичного обміну перевищують витрати на нього майже в 7 разів, Туреччині — в 6 разів, Португалії — 4,8 разу, Греції — 3,5 разу, Італії — 2 рази. Іноземний туризм як експортна галузь економіки займає перше місце в державах з середнім рівнем розвитку, таких як Іспанія — 41,7%, Греція — 40,4%, Португалія — 22,8%; друге і третє місце у високорозвинутих країнах: Австрії — 32%, Швейцарія — 10%, Данія — 8,7%, Франції — 8,5%.

Крім того, наявний ресурсний потенціал практично не використовується, а стан і результативність розвитку туризму не тільки відстає від передових країн світу, але й не відповідає вимогам сучасного суспільства, що є потенційним рівноправним членом європейської та світової спільнот. Ситуація, що склалася, пояснюється неконкурентоспроможністю більшості українських підприємств і організацій туристичної сфери, яка більшою мірою проявляється на тлі процесів глобалізації, пов'язаної з нею лібералізації відносин між країнами та світовою фінансовою кризою.

За даними Держслужби туризму та курортів, 2009 р. відпочивати в Україну приїхало на 24% менше гостей, ніж у 2008 р., виїзні туристичні потоки знизилися на 30—40%, а по внутрішньому туризму недоврали 4% туристів у порівнянні з попереднім роком. При цьому збори від курортної сфери у бюджеті всіх рівнів за січень-серпень 2009 р. становили 2 млрд 556 млн. Через зменшення туристичного потоку офіційні втрати прибутку в курортний сезон у порівнянні з минулим роком склали близько 160 млн грн. Але, згідно з підрахунками незалежних експертів, ця цифра доходить до 250 млн дол. США, якщо припустити, що кожен з 0,5 млн відпочиваючих, яких цього року недорахувався півострів, міг

витратити хоча б по 500 дол. США. При цьому, в 2010 р. в Україні прогнозується скорочення числа туроператорів у 5 разів, що пов'язано зі зменшенням платоспроможного сегмента споживачів.

Однією з головних проблем розвитку внутрішнього туризму є недостатня забезпеченість туристичних підприємств України туристичною інфраструктурою. Найістотніша проблема — відсутність достатньої кількості готельних комплексів, мотелів, хостелів. У 2008 р. в Україні функціонувало 1595 закладів розміщення (у 2000 р. їх було 1308).

Показник одноразової місткості закладів розміщення у 2007 р. становив лише 110,7 тис. місць. При цьому існують певні диспропорції між забезпеченістю окремих регіонів України туристичними ресурсами та закладами розміщення. Інша сторона проблеми — відсутність готелів вищих класів, які користуються попитом іноземних туристів із розвинених країн. Рівень завантаженості готелів в Україні становить лише 31% при нормативі у 60—70%. Найвищі показники за цим критерієм у Києві — 63%. Водночас у Херсонській області він складає лише 13%.

Щодо забезпеченості санаторно-курортними закладами оздоровлення та відпочинку, то спостерігається зниження їх кількості у 2005—2008 рр. у порівнянні з 1990 р. на 17,6 % та на 4,9 % в 2005—2008 рр. в порівнянні з 2000 р. Аналіз динаміки кількості відпочивальників у санаторно-курортних закладах в 1990—2006 рр. свідчить про значне загальне їх скорочення, а саме — на 48,7 %.

Характерно, що темпи зниження кількості рекреантів, що відпочили і лікувалися в Україні, для різних установ неоднакові. Найбільш стабільно виглядають пансіонати з лікуванням, де відбулося навіть підвищення попиту на 31,5 %, а також санаторії: за період з 1990 по 2007/08 рр. зниження кількості тих, хто відпочили та лікувалися в них, склало 18,3 %, що в порівнянні з іншими установами є незначним. Істотною проблемою є відсутність чіткої системи реалізації санаторно-курортними закладами послуг іноземним туристам.

Рівень забезпеченості туристичних підприємств України фінансовими ресурсами є низьким. Хоча функціонування, власне, туристичних підприємств і не потребує значних капіталовкладень, проте утримання туристичної інфраструктури вимагає значних інвестицій. В Україні останнім часом спостерігалось стрімке зростання приватних інвестицій у будівництво, реконструкцію та модернізацію готелів, але під впливом світової економічної кризи цей процес значно уповільнився.

Рівень забезпеченості туристичних підприємств України трудовими ресурсами є порівняно достатнім. Середньооблікова чисельність працівників туристичних підприємств України у 2005 р. становила 10,6 тис. осіб. Частка працюючих безпосередньо у сфері туризму становить 0,05% від середньорічної кількості працівників усіх галузей економіки України. Зокрема, у санаторно-курортних закладах працює 121,1 тис. осіб.

З урахуванням існуючого в Україні рівня зареєстрованого безробіття потенційна кількість працюючих

у сфері туризму може істотно збільшуватися, особливо з урахуванням загальносвітової тенденції перерозподілу трудових ресурсів на користь сфери послуг.

Тому актуальною задачею є створення та реалізація комплексної програми розвитку туризму, яка має бути заснована на передовому міжнародному досвіді і дозволить створити в країні туристичні зони світового класу. Для порівняння, кількість туристів на душу населення в Україні приблизно рівна цьому ж показнику у Великобританії, проте середній прибуток, одержуваний економікою України в результаті одноразового відвідування її іноземним туристом, становить всього 200 дол. США. Цей показник може бути щонайменше подвоєний, що збільшить оборот в секторі на 5—10 млрд дол. США на рік і створить до 150—300 тис. додаткових робочих місць.

Причиною такого відставання України у сфері туризму є недосконалість державної підтримки. При цьому ця підтримка має здійснюватися у двох напрямках: перебудова туристичного сектора всередині країни (сприяння розвитку туристичних фірм, створення необхідної туристичної та транспортної інфраструктури, податкове сприяння) та формування позитивного туристичного іміджу за межами країни.

Наприклад, у Великобританії існує державна структура, що займається дослідженнями туристичного ринку та рекламно-інформаційною діяльністю, пропагуванням Великобританії як туристичної країни на світовому ринку. Її складовою є мережа з 70 туристичних представництв Великобританії у різних країнах світу, що є найперспективнішими ринками для реалізації британського турпродукту. При цьому з державного бюджету виділяється 80 млн фунтів стерлінгів на рік для проведення ринкових досліджень, рекламно-маркетингової діяльності, у тому числі участі у міжнародних туристичних салонах, ярмарках, виставках і біржах, видання рекламно-інформаційної продукції різними мовами, а також утримання закордонних туристичних представництв. Аналіз проведених у Великобританії маркетингових досліджень свідчить, що 1 фунт стерлінгів, вкладений у туризм, дає 27 фунтів прибутку від кожного туриста, що відвідує країну, з них 4 фунти повертаються до державного бюджету у вигляді податків.

Подібна діяльність здійснюється багатьма країнами: уряд Греції щорічно виділяє на потреби інформаційно-рекламної діяльності у сфері туризму 80 млн дол. США, Туреччини — відповідно 12 млн дол. США. При цьому в Туреччині галузь туризму посідає 2-е місце в національній економіці Туреччини, а прибуток від неї становить 20 млрд дол. США.

Щодо внутрішньої державної підтримки, то одним з ключових механізмів має стати реформа податкової системи. Державна податкова система має суттєвий вплив на соціально-економічну ефективність рекреаційно-туристичної діяльності, тому головним завданням держави є усунення бар'єрів для розвитку туристичної сфери шляхом прийняття Податкового кодексу і проведення виваженої податкової політики з метою підтримки та захисту суб'єктів рекреаційно-туристичної діяльності.

Оптимізація оподаткування рекреаційно-туристичної діяльності сприятиме підвищенню дохідної частини бюджетів усіх рівнів: державного, регіональних, місцевих та підприємств-суб'єктів рекреаційно-туристичної діяльності. Туристична галузь має прямий і опосередкований вплив на підприємства економіки регіону, стимулює розвиток малого та середнього підприємництва, таких секторів економіки, як транспорт, будівництво, торгівля, сільське господарство, виробництво товарів широкого споживання.

Проблеми, які пов'язані з податковим законодавством України, перш за все, стосуються сплати податку на додану вартість, земельного податку, готельного та курортного зборів.

Першочерговим має бути поетапне передання місцевим органам влади прав на ліцензування туристичної діяльності, сертифікацію підприємств готельного господарства, пунктів харчування та повноважень щодо відповідного контролю, а також передача деяких із загальнодержавних податків і зборів на місцевий рівень, наприклад, плати за забруднення навколишнього природного середовища, плати за землю, плати за патент на окремі види торговельної діяльності. Це буде сприяти оздоровленню економіки в регіонах, соціальному захисту його населення та поліпшенню ситуації в туризмі в цілому.

ВИСНОВКИ

Туристичний бізнес можна справедливо вважати бізнесом XXI століття, тому що він є одним з найбільш динамічних і прибуткових серед усіх галузей світового господарства. Крім того, туризм стимулює розвиток елементів інфраструктури та зумовлює збільшення дохідної частини бюджету за рахунок прямих та непрямих податків.

Україна має вагомі об'єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу. Держава володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом: сприятливим кліматом, переважно рівнинним ландшафтом, багатством флори і фауни, розвиненою мережею транспортних сполучень, культурно-історичними пам'ятками, широкою індустрією подорожей та туризму. Важливою особливістю туристичного потенціалу нашої країни також є те, що Україна поєднує в собі красу степової та лісної природних зон, а також гірські пейзажі.

Щороку Україну відвідують понад 17 мільйонів туристів, насамперед з Росії та Східної Європи, а також Західної Європи та США. Проте, якщо порівняти рівень розвитку туризму України з такими державами, як Болгарія, Кіпр, Іспанія, Італія, Мексика, то, звичайно, він досить низький. Крім того, наявний ресурсний потенціал практично не використовується, а стан і результативність розвитку туризму не тільки відстає від передових країн світу, але й не відповідає вимогам сучасного суспільства, що є потенційним рівноправним членом європейської та світової спільнот.

Однією з головних проблем розвитку внутрішнього туризму є недостатня забезпеченість туристичних підприємств України туристичною інфраструктурою. Найістотніша проблема — відсутність достатньої кількості готельних комплексів, мотелів.

Тому актуальною задачею є створення та реалізація комплексної програми розвитку туризму, яка має бути заснована на передовому міжнародному досвіді, і дозволить створити в країні туристичні зони світового класу. Необхідна державна підтримка, що здійснюватиметься у двох напрямках: перебудова туристичного сектора всередині країни та формування позитивного туристичного іміджу за межами країни.

Щодо внутрішньої державної підтримки, то одним з ключових механізмів має стати реформа податкової системи. Державна податкова система має суттєвий вплив на соціально-економічну ефективність рекреаційно-туристичної діяльності, тому головним завданням держави є усунення бар'єрів для розвитку туристичної сфери шляхом прийняття Податкового кодексу і проведення виваженої податкової політики з метою підтримки та захисту суб'єктів рекреаційно-туристичної діяльності.

Література:

1. Возобновление экономического роста Украины. Результаты исследования [Електронний ресурс] / McKinsey & Company. — 2009. — Режим доступу: http://www.mckinsey.com/aboutus/Ukraine_Economic_Growth_RUS.pdf
2. Захарова К.В. Інтеграція туристичних підприємств в Україні: основні проблеми і тенденції розвитку в умовах економічної кризи / К.В. Захарова, Н.В. Глушенко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. — 2009. — № 96. — С. 82—86.
3. Карпенко І.О. Влияние туризма на экономику государства / Карпенко І.О., Олишевська Ю.А. // Матеріали наукової конференції "Молодые научные работники — географической науке". — К.: Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, 2006.
4. Козлова Т.М. Вплив економічної кризи на діяльність туристичних фірм / Козлова Т.М. // Економіка України. — 2008. — № 2. — С. 21.
5. Лендел О.Д. Основні напрямки розвитку туристичної інфраструктури регіону / О.Д. Лендел // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 4 (22). — С. 30—33.
6. Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика: монографія / С.В. Мельниченко. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 493 с.
7. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — 2010. — Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/hotel_05u.html
8. Туризм в Україні. Статистичний щорічник. — Київ: Державний комітет статистики, 2006. — 184 с.
9. Хамідова О.М. Маркетингові дослідження ринку туристичних послуг (на прикладі підприємств рекреаційно-туристичного комплексу АР Крим): дис. кандидата екон. наук: 08.06.01 / Хамідова О.М. — Сімферополь, 2004. — 199 с.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2010 р.